
О.О.Маркозова
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри філософії і політології ХНАДУ

ХАОТИЧНЕ ФРЕЙМУВАННЯ УСПІХУ ОСОБИСТОСТІ В ПЕРШІ РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Після здобуття Україною незалежності було зруйновано типові уявлення громадян не тільки про соціально-політичні та економічні відносини, але й про місце і роль людини в суспільстві, про критерії індивідуального і колективного успіху, їх співвідношення та способи досягнення. Колишні фрейми більше не могли адекватно пояснити соціальні події, та й самі ситуації змінюються так динамічно, що людям стало досить важко самостійно осмислювати їх сутність, засвоювати нові цінності, норми та способи життєдіяльності. Складність та неоднозначність процесів, які й сьогодні позначаються на свідомості українців, а також складність адекватного сучасним реаліям фрейму успіху людини та механізмів і чинників його формування актуалізують аналіз тієї соціально-економічної та політичної ситуації, яка склалася в Україні на початку розбудови незалежної держави і визначала розуміння успіху громадян.

Тлумачення успіху людини не є абсолютно новою науковою проблемою. Різним його аспектам присвячено праці як західних [1, 2], російських [3], так і українських учених [4-6]. Однак, незважаючи на певну кількість наукових досліджень, питання про сутність, шляхи досягнення та механізми формування спрямованості людини на досягнення успіху й досі мають дискусійний характер. Розв'язати названу допоможе, гадаємо, застосування концепції фрейм-аналізу, під яким Г.Бейтсон розумів «способи організації уявлень, що зберігаються в пам'яті людини» [7, 152]. Застосування цього методу дасть змогу зрозуміти, яким чином організація соціального простору та наявні практики взаємодії людей фреймують прагнення особистості досягати успіху. У зв'язку з цим, щоб визначити позитивні впливи на ці прагнення та знайти способи запобігання негативним впливам на них, спробуємо проаналізувати об'єктивні та суб'єктивні фактори, що визначали формування фрейму успішної людини на початку демократичних трансформацій в Україні.

Починаючи з проголошення в СРСР так званої перебудови, а

також впродовж першого десятиліття після здобуття незалежності, незважаючи на показовість бурхливого розвитку, в Україні реформи відбувалися дуже повільно. Початок соціальних трансформацій був пов'язаний із переходом від тоталітарного суспільства до суспільства вільного, демократичного, ґрунтованого на ринкових відносинах. У громадян щодо цього процесу і його результатів сформувалися відповідні очікування, які спиралися на ідеалізоване уявлення про життя людей в країнах Заходу. Практично всі були упевнені, що перехід до нових соціально-економічних відносин автоматично спричинить зростання самостійності і активності людей в усіх сферах життєдіяльності, а отже – до зростання загального добробуту. Однак здобутки вже перших років незалежності були досить суперечливими, зокрема їх супроводжували масове розчарування і невдоволення громадян. Виникли навіть сумніви щодо придатності західного шляху для нашої країни, розгорнулися дискусії про специфіку розвитку України. Проте насправді основна проблема полягала в тому, що ні представники влади, ні звичайні громадяни не були готові до життя в нових умовах. Політики та чиновники різного рівня займалися власним збагаченням у жорсткій боротьбі і кримінальними структурами, які першими адаптувалися до нових ринкових відносин. А пересічні громадяни, не навчені в умовах СРСР проявляти ініціативу та приймати самостійні рішення, пасивно очікували, коли влада організує для них життя «на західний манер».

Незважаючи на певні зміни в економічній сфері, пов'язані зі створенням потенційних умов для переорієнтування громадян від утриманської життєвої позиції до самостійності і активності, заклики до негайної індивідуальної економічної ініціативи, попри відсутність підтримки з боку і створення стійких, або хоча б зрозумілих, фреймів життєдіяльності були сприйняті багатьма людьми не як отримання нових можливостей, а як свідчення втрати попередніх гарантій, що їх надавало суспільство. Як справедливо зазначає Ю.І.Гілер, більшість людей, котрі виростили і були виховані в СРСР на фреймах радянського способу життя, навіть не уявляли, що робити з економічною свободою [8].

Прояву індивідуальної економічної ініціативи перешкоджала і фінансова нерівність людей та владних повноважень, які перетворилися у нерівність можливостей контролю за перерозподілом суспільної власності. Такі можливості більшою мірою мали керівники владних структур та підприємств, які в нових умовах забезпечили для себе перетворення адміністративного контролю власності в

економічний. У підсумку потенційно рівні права та можливості самореалізації людини в економічній сфері були деформовані сформованим ще в тоталітарному суспільстві механізмом нерівного владного та економічного впливу. Наслідком цих негативних процесів стало те, що у значної частини громадян сформувалася не орієнтація на самореалізацію та досягнення індивідуального успіху, а, навпаки, посилювалися такі характеристики (сформовані ще в межах попередньої соціальної системи), як пасивність, бажання підкоритися долі, мінімізувати свої потреби. Водночас активність, самостійність, готовність до ризику, що виводять індивідуальну складову в загальній формулі успіху на перше місце, на початку демократичних перетворень не займали високих місць у рейтингу цінностей українців.

Ускладнювало ситуацію й те, що в ході трансформацій в економічній сфері з'явилися нові види обмежень і залежностей, що стримували досягнення індивідуального успіху людини. Громадяни, що мали високий внутрішній потенціал і, незважаючи на об'єктивні перешкоди, були готові ризикнути, вийти із зони комфорту та реалізувати себе в умовах нової економічної і соціальної реальності, розпочавши займатися бізнесом, потрапили в залежність від невідконтрольних суспільству чиновників, котрі на власний розсуд видавали дозволи на підприємницьку діяльність, розподіляли ресурси, здійснювали безкінечні перевірки. Можливості людей чинити зустрічний вплив на ці структури були досить обмежені через нерозробленість даних механізмів, незнання громадянами своїх прав, а також звичкою підкорятися представникам влади. Все це створило ґрунт для свавілля з боку органів влади. Тож, посилаючись тільки на їх внутрішньоособистісні характеристики однозначно звинувачувати українців у пасивності в умовах переходу до ринку, у небажанні вийти із зони комфорту і досягти індивідуального успіху, означає не розуміти об'єктивних передумов пасивності людей.

Швидкому формуванню фрейму індивідуального успіху людини не сприяли і перетворення в політичній сфері. З перших років незалежності політичне життя України розбудовувалося так хаотично, що часом не піддавалося раціональному аналізу. За короткий відтінок часу було сформовано близько ста політичних партій, кожна з яких обіцяла людині процвітання країні та щастя, звинувачуючи в усіх негараздах опонентів. В таких умовах звичайним громадянам важко було розібратися в політичних процесах, ідентифікувати

себе з тими чи іншими політичними цінностями та фреймами минулого і сучасності, засвоювати нову, демократичну політичну культуру. «Через це «основною рисою цінностей українців стала фрагментарність. Вона виявлялася, наприклад, у розбіжності політичних інтересів і цінностей різних соціальних, демографічних, етнічних груп населення і навіть у суперечливих орієнтаціях на рівні індивідуальної свідомості» [9, 269].

Політичну культуру, що формується на основі такої системи цінностей, учені визначають як культуру перехідного типу. Основними її з погляду Л.Саністебана, є швидка зміна політичних пріоритетів, спалахи екстремізму, використання засобів політичного, силового та емоційного тиску на владу [10]. Саме такою й була політична культура українців на початку розбудови незалежної держави, коли для того, щоб навести лад у країні цінності демократичних перетворень поєднувалися з бажанням впровадити силові методи управління.

Погіршувало ситуацію те, що руйнація радянської політичної системи не знищила навичків владної еліти до діяльності за подвійними стандартами: офіційна пропаганда демократичного суспільства супроводжувалася недемократичним перерозподілом національного багатства на користь кланово-корпоративних утворень. Нові еліти, за визначенням М.Ослона, перетворилися «на закриті розподільчі організації, що корумпованим шляхом привласнюють лівову частку суспільного продукту та значною мірою унеможливають досягнення розвинутого стану господарства» [11, 99]. Крім того, представники кримінальних груп, які зуміли в перші роки незалежності незаконно збагатитися, тепер приходили до влади і робили спроби утвердити фрейми, згідно яким сучасні ринкові відносини не потребують етичного підґрунтя. Однак, як зазначає С.Хантінгтон, підґрунтя «не зникає в капіталістичній системі, як прогнозував К.Маркс, а навпаки, – воно має тенденцію до посилення, що виявляється в етичних вимогах громадянського суспільства і до влади, і до бізнесу» [12, 136]. Змінити ситуацію на краще змогло б формування громадянського суспільства. На жаль, воно відбувалося дуже повільно. Причинами цього були як відсутність відповідного досвіду мас, так і їхня утриманська ментальність. Водночас посилювався солідарний опір еліт, які намагалися всляко уникнути контролю громадян над ними.

Погіршення ситуації в економічній та політичній сферах українського суспільства послаблювало можливості вирішення соціальних проблем. Стару систему соціальних гарантій для громадян

України було практично зруйновано. На зміну безкоштовному наданню житла, здобуттю освіти, колишньому медичному обслуговуванню прийшла необхідність оплачувати ці та інші соціальні послуги. Через інфляцію і зниження ефективності виробництва розмір заробітних плат, пенсій, стипендій та різних видів соціальної допомоги перестали відповідати вартості життя. Не стало й гарантій зайнятості. Усе це призвело до серйозного погіршення життя більшості соціальних груп суспільства. Відбулася різка диференціація в доходах та рівні життя між новими чиновниками, представниками влади та бізнесу і пересічними громадянами. З часом вона набрала майже антагоністичного характеру. Адже для більшості людей відбулося не поліпшення, а погіршення життя, це особливо вороже сприймалося на тлі фінансового процвітання окремих соціальних груп. Хоча люди були й готові до розшарування (і в омріяній Європі не всі живуть однаково), але саме це погіршення до значно нижчого рівня, ніж у попередні роки, незалежно від причини такої ситуації, викликало в українців відчуття обмеженості індивідуальної свободи в умовах трансформації суспільства. Фрейм чесної праці, яка й у СРСР не гарантувала людині матеріального благополуччя, в умовах ринкових відносин зовсім девальгував себе. Та й омріяні фрейми «вільного підприємництва», «ринкових відносин», «бізнесмена» більша частина суспільства почала сприймати негативно. Це призводило до посилення соціального відчуження, напруженості, і не сприяло переорієнтуванню людей на індивідуальну активність, спрямовану на досягнення успіху.

Тому поведінка людей, які в умовах непевного соціального середовища намагалися досягти індивідуального успіху, зумовлюється домінуванням ситуативних, короткочасних, а то й просто випадкових чинників формування життєвих цілей. За умов відсутності чітких соціальних орієнтирів, критеріїв успішності і статусів треба було самостійно переосмислювати соціальні процеси та взаємодії і створювати нові фрейми успіху. Поступово в свідомості громадян почали відбуватися зміни в уявленнях про себе, суспільство і своє місце в ньому. Утверджується значущість цінностей західного способу життя, який базується на індивідуалізмі, на ринкових, тобто максимально прагматичних, відносинах, спрямованих на досягнення індивідуального, передусім фінансового успіху. Але існувала й інша тенденція: неможливість застосовувати ідентифікаційні схеми, які склалися на основі здобутої раніше професійної освіти та досвіду

практичної діяльності, призводить до того, що розгублені в умовах суспільства ризиків люди взагалі перестали прагнути досягати успіху.

Отже, в перші роки розбудови незалежної української держави формуванням нових фреймів, зокрема успіху людини, цілеспрямовано не займалися жодні структури. Ніхто чітко не розумів, як має розвиватися країна, які цінності та фрейми життєдіяльності слід створювати в суспільстві, у тому числі – кого вважати успішною людиною. Представники нової економічної та владної еліти, які, на думку громадян, збагатилися незаконно, одночасно породжували заздрість та презирство і тому уособлювати успішну людину не могли. Але й пересічні громадяни вже не могли вважати себе успішними, бо економічний рівень їхнього життя викликав, швидше, жалість, ніж повагу. У підсумку сформувався біполярний фрейм успіху. Він складався з розуміння його і як наслідку чесної праці та розвитку духовності людини, і як наслідку індивідуального фінансового благополуччя, досягти якого можна було тільки на основі незаконних, корумпованих схем. Однак поступово, в умовах відсутності чітких орієнтирів та єдиного суб'єкта фреймування, люди змушені були самостійно переосмислювати фрейми нових умов життєдіяльності і усвідомлювати їх. Зрештою відбулася переорієнтація більшості громадян на досягнення не колективного, а індивідуального, більшою мірою – фінансового, успіху.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Huber R.M.* The American idea of success. – N.Y., 1971. – 328 p.
2. *Parker B.* Development and validation of a life-success measures scale // *Psychological Reports*. – 1992. – Apr. Vol. 70 (2).
3. *Малинин Е.Д.* Философия жизненного успеха. Практическое руководство: учеб. пособие. – [2-е изд., доп.]. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 304 с.
4. *Бевзенко Л.Д.* Зміст життєвого успіху: соціально-культурологічний контекст // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2000. – №1. – С.34-51.
5. *Маркозова О.О.* Роль культури у розумінні життєвого успіху людиною європейської ментальності // *Вісник Національного університету Юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. А.П.Гетьман та ін.* – Х.: Право, 2013. – №2 (16). – С.327-336.

6. *Маркозова О.О.* Самостійність людини як основна передумова досягнення життєвого успіху // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. А.П.Гетьман та ін. – Х.: Право, 2013. – №4 (18). – С.151-159.
7. *Бейтсон Г.* Шаги в направлении экологии разума. – М.: КомКнига, 2010. – 248 с.
8. *Гиллер Ю.И.* Социология самостоятельной личности: монография. – М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2006. – 224 с.
9. *Маркозова О.О.* Моральні цінності та антицінності: зміна пріоритетів у глобалізованому світі // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. А.П.Гетьман та ін. – Х.: Право, 2010. – Вип. 6 – С.268-275.
10. *Санистебан Л.* Политика и идеология // Диалог. – 1993. – №№8-9.
11. *Oslon M.* Power And Prosperity: Outgrowing Communist And Capitalist Dictatorships. – New York: Basic Books, 2004. – 272 p.
12. *Huntington S.* Political Order in Changing Societies. – N.Y., 2006. – 512 p.

Маркозова О.О. Хаотичне фреймування успіху особистості в перші роки незалежності України.

Показано, що в перші роки незалежності України фреймування свідомості громадян відбувалося хаотично, під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Це призвело до формування фрагментарного, біполярного фрейму успішної людини, який об'єднував у собі цінності як тоталітарної системи, так і нових демократичних відносин. Доведено, що в умовах відсутності чітких соціальних орієнтирів люди змушені були самостійно засвоювати нові фрейми життєдіяльності. Результатом цього стала переорієнтація більшості громадян на досягнення не колективного, а індивідуального, більшою мірою – фінансового, успіху.

Ключові слова: людина, суспільство, фрейми, цінності, успіх.

Маркозова Е.А. Хаотическое фреймирование успеха личности в первые годы независимости Украины.

В первые годы независимости Украины фреймирование сознания граждан происходило хаотично, под влиянием как объективных, так и субъективных факторов. Это привело к формированию фрагментарного, биполярного фрейма успешного человека, который объединял в себе ценности как тоталитарной системы, так и новых демократических отношений. В условиях отсутствия четких социальных ориентиров люди вынуждены были самостоятельно усваивать новые фреймы жизнедеятельности. Результатом этого стала переориентация большинства граждан на достижение

не коллективного, а индивидуального, в большей степени – финансового, успеха.

Ключевые слова: человек, общество, фреймы, ценности, успех.

Markozova E.A. Chaotic framing individual success in the first years of Ukrainian independence.

It is shown that in the first years of Ukrainian independence framing consciousness of citizens occurred randomly, under the influence of both the objective and subjective factors. This led to a fragmented, bipolar frame of a successful person, which combines the values as a totalitarian system, and new democratic relations. Proved that in the absence of clear social orientation, people had their own life to learn new frames. This resulted in the reorientation of the majority of citizens do not achieve collective and individual, to a greater degree of financial success.

Keywords: people, society, frames, values, success.